Записка.

(З минулого).

Сходючи на ґанок, Явдоха захвилювалась і похапцем поклала торбинку в куток, під лавочку. Потім невміло одчинила двері.

У великій кухні, всланій прив'ялою осикою, було темно,—напільну віконицю причинено, високе денне сонне давало проміння через вікно, що од дверей...

За столом, з книжкою сидів панич Володя, чи Ладимир,—Явдоха гаразд не знала, як і називати ного. Він ніби* почервонів злегка, коли Явдоха ввійшла, але челшо відповів на привітання:

— Здрастуйте...

— Чи воно ви, чи батько ваші,—почала без вступу і грубо Явдоха, підпираючи зразу-ж ліву, що була товща, щоку рукою,—даєте записки. Дайте, ради бога, й мосту, хай випускають вже його!—насидівся... жнива скоро, робить хай іде...

— Це ви відносно Павла?—подивлячись на неї темним" карими очима, сказав Володя.

— Еге-ж, Павла; других повипускали вже, а його навіщось держать, увірився вже він нам носить та відвідувати...

— Зачекайте, я покличу батька.

Володя виліз з-за столу й зник у кімнатах...

Иншим разом Явдосї було-б цікаво роздивитись у кухні в Іванюшки: одколи тут була! і кухня своїм затишком, просторістю та охайністю різнилась од її власної хати та звичайних селянських хат стільки, що це ніби не в своїх Вербинцях, а десь у городі опинилась Явдоха. Але тепер не до того було: стояла й думала, дивлючись на осоку, що з нею білі смужки од сонця грались...

Іванюшка вийшов зі сну, мабуть: око було пом'яте й причервоніле, розчісував нашвидку волосся й дивився підозріло, наче впізнавав.

— Що скажеш, Явдохо?—запитав стиха.

— Будьте милостиві, Йван Семенович,—знову без ггідоготовки й на повен голос почала Явдоха,—скажіть уже, щоб випустили мого ледаща. Як він нам увірився! Старий одробить вам: покосить, чи як. Зробіть, ради бога.

— Я його не арештовував,—одказав спокійно Іванюшка. Він сів на^ілі, дістався осочину, кусав.

— Та не ви-ж,—запнулась ЯвдохаГ—Дайте записку, як подавали другим; воно, падло, вже не буде витівать, шануватиметься .

— Було-б зразу так спинять,—ніби між иншим зауважив Іванюшка — Я проти Павла нічого не імію, хай випускають, про мене; хто це тобі сказав тільки, що я давав кочусь записки. Ніяких я записок не давав нікому.

Іванюшка^ дивився на Явдоху.

Стояла запнута в платок, очі з своєю якоюсь думкою ходили з Іванюшки на Володю, і не хотіли розуміти, що говорив Іванюшка тепер і трохн згодом у, далі.

— Так . —проказала тільки вона.

— Бач, Явдохо, коли-б я дав, скажім, тобі записку на Павла,—про дивжував Іванюшка,—він, як-би випустили його, скажім, і думав-би, що це не варта забирала його, а я. Арештував, тепер випускаю. Другі-б так теж думали; і вп'ять-би: буржуазія нас по тюрмах давить, казали-б, а не те, що себе винуватить, не щитались-б" з тим, що самі себе призвели у тюрми... Проси в начальника: випустить—хай випускає. Я сочувствую; парубок може вже й насидівся...

І Йванюшка скосив оком на Володимира, що гладко примісаний, сдіугляво-чорнявий, у ліловій—з широкими білими смугами—сорочці й у рих над жовтими гетрами рейтузах, з цікавістю дививсь на Явдоху. Явдоха була Настина мати. Настя—"цариця", як її звали,—найкраща в селі дівка, і з нею потай "гуляв" Володя.

Батько говорив правду: нікому ніяких записок він не давав. Це знав Володя..

—— Та вчора-ж ходив старий у волость,—казала своєї Явдоха.— Принесіть од Івана Семеновича записку, сказали, тоді й випустимо... Хай панич напишуть.

Володя посміхнувся до батька, батько озвавсь:

— Дурний хтось сказав...

Але Явдоха просила. її не обходили [ванюшчині міркування. Нарешті Володя приніс атраменту, папір і написав записку. Батько, дістави окуляри, розписавсь.

— На,—сказав Явдосі,—та, бога ради, мовчи.

З радощів, чи з чогось иншого Явдоха хотіла була подякувати на колінях, але Йванюшка, махнувши рукою, вийшов. На лиці їй, правда, ніякої зраділости не проступило, було воно заклопотане й ділове. Це помітив Володя, виряжаючн її за двері. Він вийшов навіть на ґанок і стояв поки Явдоха не опинилась з своєю торбиною за хвірткою.

Тепер Явдосі треба було поспішати до волости, шо за п'ять верст; година була не рання—полудень. Явдоха перервала поління, щоб іти по записку, потім до Павла, як на тім ^тояв старий—Оліян.—Припекло йому І..

На вулиці, тихій з непорушними ворітьми й лісами, що поросли крапивою та колючками, з розпеченим чорнилі піском і рудими кізяками — Явдосі стрілась Ганна, молодиця—несла воду.

— Чи Павло живий ще?—запитала, спиняючись і ставлючи відро долі; була в рожевій сорочині Ii самім, без хустки, очіпку.

— Та вже-ж,—стала її Явдоха,—йду забирать: вчора кошів Оліян. сказали, щоб була записка од Іванюшки... ледве випросила.

— Таке,—сказала Ганна.—А то-ж набалакають люди: гайдамаки іак побили, що ледве живого звели, а цю ніч розстріляли. А дав?

— Дав.—Явдоха розгорнула кохту іі дістала записку. ї'анна, взявши в руки, подивилась. Але була неписьменна. Оддала, і хутко пішла собі в один бік, Явдоха в другий.

В записці, яку було адресовано на Ы я колан міра гайдамацького загону, поручника Зінніченка, стояло насправді це:

— Пане поручнику!

Не цілким з вашого Соку праидиво справляти людей до мене, в справі якихось поручннх записок. Це безпосередньо спричинює думку про те, що ніби я беру найближчу участь в карних що-до арештованих заходах і не може сприяти до встановлення ладу і спокою в стосунках. Вживайте нншнх способів, в разі треба моєї запоруки. Що-до сина подательки цього, Павла ім'ям, од мене немає ніяких заперечень проти ного звільнення. Іван С. Кай-ний

Зміст був сприятливий: але й без читання Явдосі не було в цім сумніву і не спадало в голову, щоб хтось ще прочитав. Ішла, не розглядаючи на боки, тією нікольською ходою, якою часом вертають селяни з базару, скоро забаряться. З тим, що Павла випустять—не сьогодні, так завтра,—було порішено, ні про що було думать. Пиша думка, щоб і вид" е збігати, займала її та на цього самого Павла невдоволення, що завдавав стільки клопоту. Не признало, ледащо, гетьмана,—ради йому якоїсь... Полізло, шаблю начепивши, у двір до Іванюшки—селом Ладимира водило—лиху годину поводнло-б. Тепер другі повиходили, а з ним, падлом, і досі морока.

Власне це й примушувало клопотатись Явдоху та Оліяна, що всі аругі з села, які брали участь у повстанні, всі вже були пущені. Людей якось соромно, що іхн й ще сидить. А то хай одсижувався-б.

Запнута в хустку, у витертій юпці, в спідниці чорній, ішла і правою ногою забирала трохи більше, ніж лівою. Ноги були босі й чорні...

Павло на ч мусі, сидючи, виглядав крізь дерев'яне віконечко. Явдосі, що вже побалакала у волості з начальником і записку оддала, сам він, начальник, пройшовши до дверей, показав рукою.

— Он там... Ми їх держимо тепер, тьотю, в холодку, бо душно. Він це сказав низьким і хрипким, але бадьорим, як завжди, голосоч,

і був у ростібнутій синій гімнастьорці, з речінем через плече. Очі під рівними товстими бровами дивились весело набік, грубе загоріле, як підошва, обличчя всміхалось ніби доброзичливо.

— Бачите?

— Та вже-ж

І Явдоха, наче лаятись биралась, наблизилась...

Це була якась прибудова до волосного сараю, (в сараї стояли коні), v дверях прорі ли віконечко, під ним висів здоровенний замок. Волосний двір був взагалі тісний і—горбом. В середині колодязь, там саме, ня сонці, двоє молодих гайдамаків без шапок і в зеленій парусині плели батіг, і щось проміж себе сміялись. Кріз одчинені двері сарая виднілись кінські хвости, і в дворі було повно сонця, лиш по-над волостю куценька тінь. Явдосі все те не входило в око.

— Чого ви прийшли вп'ять?—мовив незадоволено, не встигла Явлоха озватись, Павло. Вій лише повернув, але не змінив погляду, як раніш на гайдамаків дивився—бездумно й флегматично, так позирнув тепер на матір—нехотя, спокійно-байдуже.

—■ Через дурну свою та батькову голову прийшла. Аби розумніші були—не бійсь, не тратили-б ніг.

Явдоха, як і в Іеанюшкн в кухні, підперла рукою щоку, і в очах, що дивились на сина, аж заскіпивсь біль, перейнятий тоненькою злісною зненавистю чи прнзирством.

— Ич, який добрий!—докірливо-зневажліівo мовила:—ще іі вередує Ходите чого? Наче на добро яке попав,—запанів...

— Я вас не просив...—буркнув Павло.

Мати, дивлючись на Гюго—в віконечкові—обличчя, що було так знайоме, короткокирпате й з невиразним поглядом, помітила нову якусь припухлість губів і на скулі синякуватість, і взагалі лице було ніби недавно вмите.

— Мать, били?—спиталась.

— Нє,—не дивлячись, відповів Павло невиразно.

— А їсти ще є? Я тобі паляницю там принесла та сала,—не дуже роз'їдайся, скоро, може, додому підеш. Дурний батько клопочеться, про мене—до зими хоч сиди.

— А табаку не принесли?—поминаючи материні слова, сказав одним, в'ялим, тоном Павло:

— 1 без табаку не вмреш, потерпиш.

Тон Явдосі не хотів м'ягшати. Але згодом, коли Павло поліз був щось пошукати, і, зиркнувши— V віконечко, вона-загледіла ще одного товариша—лежав непорушно на долівці, в сорочці, спиною догори, і темінь, що була в калавурці проти сонячного двору,—їй мимоволі зморшки затремтіли, показались на очах сльозинки. Павло теж був у одній полотняній з манишкою сорочці, що в ній низький комір; з нього виглядала його коротка шия з виразом неозначеної покори. Може вія цього жаль їй стиснув серце. Вона поквапилась зтрусити сльозину. Начальник дав їй строку півгодини, вона хоч і не знала, шо то таке, але не думала й сама баритись довго. Сонце перекотило на низ, треба ще й табаку збігать мурлові.

Павло, повернувшись на місце, став розпитуватись про товаришів.

— Усі дома... де-чиї вже й на заробітки поїхали,—одпдаїла Явдоха і їй знову стрепенулась злість.—Ти тільки в нас страмовище! На стид і страм

людям... Казала—шануйся, Павле, що тобі такого зробив той Іванюшка, вийдеш, не минеться навколюшки [ванюшці ставати—за записку.

— А хіба вже ходили? Хто ходив?—ніби це тільки й учувши, глухо проговорив Павло.

— Не чого-ж би й прийшла сюди... Дурна мати твоя ходила.

— Було-б Настю послать.—На Павловім лиці майнула ніби тінь усмішки, потім воно нов стало байдужим.

— Всьодно не поможе,—мов до себе вимовив,—не в Ішнюшцї діло. Хай Настя прийде. Узавтра базар, я їй щось скажу.

— Дівка ще-б страмилась'—тріпнулась Явдоха і оглянулась: півгодини, видно, кінчалось, "ачальник, що вийшов чогось з волости проговорив здаля:

— Кінчай вже, тьотю,—набалакаєшся, як додому прийде.

— Я-ж ще табаку тобі принесу,—непривітно проговорила Явдоха і на останку:—гляди-ж мені, шануйся!

За цим, схопивши під руку порожню вже торбинку, вона хутенько пішла.

Павло, провівшії1 її очима, не зрушив з місця. Побачення й розмова з матір'ю пройшли йому, очевидно, як тінь він нов уставився бездум ними очима на двір.

Двоє гайдамаків, що плели батіг, виводили коней, і поручник Зінні-ченко бадьоро хрипів:

Хуткість—вояцька чеснота Як загаєтесь, поки хлопці вернуться, стьобатиму вас ось цим натаєм,—йому в руках був допіру сплетений батіг.—Оно вибирайте—зелене, замашне, з перієм. Перед хліборобами не гніться, пам'ятаючи, що ми кров свою за них проливаємо.

Це останнє невідомо—жартома чи в серйоз вийшло в Зінніченка; очі його стріли Павлів погляд, але віє їх зразу-ж одвів, удаючи, що ніякого Павла за віконечком не існує. Так само й потім, повертаючись вже до будинку, поручник Зінніченко хоч і жмурився у бік віконечка, але не давав виду, щоб щось помічав, пройшов весело, хльоскаючи себе нагаєм. І Павлові, очевидно, зрозуміла була суть такого ставлення до нього—-ні в погляді, що лишавсь приглушено бездумним, ні> в обличчі, це снувалась якась запалість в глиб, ніщо не відмінилось.

Явдосі, коли доходила крамнички, стрілись двоє німців, допіру звідти вийшли. Обидва з чорними, накрученими догори вусами, червоні, йшли скоро і вжаво джеркотіли.

— Волен зі ніхт, фрайляин, міт унс шпацірн ґен?

Так звернувсь, весело сміючись, один до Явдохи. їй вчулось бо-зна-що, одсахнувшісь набік, вона глянула криво. Але німці проходили мимо.

Купила тютюну й хутенько повернулась ще до волости, віддати начальникові для передачі... Начальник знову її підбадьорив:

— Іди здорова, тьотю. Козак твій не завтра, так післязавтра, найшовше через тиждень, буде вдома; готуй галушки з салом. Тютюн передам: без тютюну козакові чи на полі, чи в коморі—як бабі зимою оез кожуха.

— Прощайте.

— Щасливо.—і Явдоха вийшла.

Ідучи тепер назад, білопісковатою вулицею чужого села, вона квапи-. .■іась ще дужче І позирала' все на сонце. Може ще й дополе сьогодні грядки—так думалось; і була вся спереду, дома, без того навіть невдоволення на Павла, що її клопотало, йдучи до волости, десь певна, що здихалась "нарешті лиха—ходити ще та й ще до начальника.

Сонце довго ще котилося "згори.

Повернувшись, Явдоха знайшла хату засуненою, дворик порожнім: старий поїхав на дуку по сіно; Настя зранку ше одлучилась з дому—пішла полоти Потапівнам.

Ключа Явдоха дістала під коморою і, одсунувши хату, першим ділом посипала курям, винесла поросяті. Не гаючись потім, крайком хліба та цибулиною перекусила: поспішала на грядки. І ось, нарешті засунувши хату знову, роздягти кохту, але в платкові, вона вже на грядках, де неприбрана сапа та недополена латка чекали на неї. Господи, поможи!

День стояв тихий і палко-горючий, але безшумний. Оліянів двір—крайній, над напіввисохлою річечкою, унизу в березі—пеньки, лоза й рів тече; сюди не сягав з села навіть дитячий галас. Тепер нішо вже не могло розігнути чи випростатії Явдоїшіну постать, що схилилась над сапою.

День проходив свою круту путь напружено, довго й непомітно. Вечір прийшов голубий. Але згодам, коли дополювать лишалось небагато вже, вечір посинів, загус, стали займатись в синім, що вгорі, мареві сухі й блискучо-миготливі зірки. Тоді до мукання, яким сповняла село череда, що йшла з паші, до вечірнього галасу села, домішалось стріляння: то панич Ладимир покотив десь своїм "моцікдетом"...

Явдоха ледве впоралась, темпі вже смерки мерехтіли, корова давно ревла біля двору, як латку було нарешті дополнено. Одночасно майже повернувся з возом сіна і Оліян.

Сіно скидали вдвох, по темному, Настя не приходила, Сачи вдаох і вечеряли потім, засвітивши синенького каганця.

— Дівці, мать, не будем засувать хати,—сказав лагідний Оліян,—її, може й до півночи носитиме.

— Про мене, не засувай,—відповіла Явдоха.

Взагалі, їй щось не дуже говорилось: коротко лише вона спершу, скидаючи сіно, потілі за вечерею розказала про начальника й записку, Олїян погодливо підтакував головою, а то була мовчуща й хаплива. На скору руч після вечері перемила ложки,—горща немите й лишилось,— і, як Оліян потихеньку собі задоволений ладнавсь, нгпоївш" коняку, лягати, перехристилась і, не розпинаючи платка, загасила світло Оліян поклавсь на полу, головою до вікна, впоперек; Явдоха теж на полу але не "поперек, а вподовж, з краю...

Настя поверну часть пізно, десь коло півночи аж. Місяць, правда ще не викочувавсь, але з-за пеньків, що в березі, мерехтіла вже злотаво-червонувата порохня од нього й малювались виразніш верби на оболоні

Гнучко й безшумно Настя сковзнула до хати—рівномірне батькове хропіння не порушилось, і, кинувши хустку на лаву, мерщій поклалась полі, біля столу, де їй було прослано одежину й рядню.

В хаті було те.мрявно—чорно синіли лише вікна, непевна тиша короткоплинної літньої ночи стояла, але разом з Настею влетів мов вихор. їй здавалось: все тріпотіло й мигало, в кожнім найтемнїшім куткові

Очі Насті заплющувались і розплющувались, лиши, вона квапилась, щоб, заспокоївшись, мерщій заснути—однаково. Побачення з Володьою, що затяглось так оце допізна, її ще не задовольнило, розбуркало до дна,

вона-б ладна була метатись, ніздрі їй і досі роздимались, ? вся вона горіла. Рій розірваних і безладно мерехтливих думок гнав у голові.

Володя хоч цілувать уміє! — вихопилась нервовно-зраділа мисль, швидка і шалена, і зразу-ж в гарячковій уяві повстало:

Він її посадив на зрізаного дубка, це в їхній ще леваді, і ростібнув сорочку. Вона не сміла пручатись, сиділа смирна, слухняна—голубкою, хоч її затрудило раптом до кісток, аж зуби зціпила. Заспокоюючи гла-лнням руки по голові, Володя розкрив половину грудей. Щось він говорив, голублячи, і цілував, не поспішаючи, спокійно—він спокійній—і

ГЇ'ЯНО.

Що він говорив? Губи Насті й тепер ще осміхались

— Тн—українська моя калина-царівна... гетьманова... стривай,—казав, неспіша, далі і злегка гарказлючи,—наш гетьман—сміття, ти—моя самостійна, вільна Україна...

— Такої! Україна...—Це починалось знову в кожній леваді, якими шили, аж до їхньої, її батька левади, іцо крайня й найменша. Володя вів її, стиснувши за стан, і ставав то під калиною, то під терном десь.. Ніч була в темному синя, кудлаті левадні— трави кущі опливали темник якимсь і синім сяйвом...

[вона-ж його накусала сьогодні! Хлопці, з ЯКИМИ раніш гуляла, шепотіли було їй усе, чом не цілує. Кого-б і цілувати!

Володин образ ніяк не хотів і тепер ще виходити з Настиної голови, сповнюючи її пристрасним, до божевілля, милуванням.

Він, Володя, хоч і тонший, як його обняти, але—хто зна, що в ньому є!—такий твердий. У спині наче йому одна лише широка кістка, —іс-бела

та міцна, не вигнеш. І руки в нього, як залізні, вона торкалась. Він як здавлює, ворухнутись не можна. Лине в Володі смугляве, з чорним, гладко прнчісаним— на бік волоссям,—циганенко!—втішалась Настя далі—ніс з горбом, трохи широкі губи. Саме не високе, середнє, але пілкіля спокійне таке та... небоязке.

Він їй сказав ще й таке, дурне, сьогодні: Хоч, посватаю? Але доведеться зачекати.

— Скільки-ж зачекати?—сміючись, у жарт спитала Настя, вживши п собі Володиного, чудного слова; "зачекати".

— Років один, а то й два Поки ствердимо самостійну Україну. Я чаю незабаром їхати до Київа, гетьмана будем скидати. Він не наш.

— Вас-же били за гетьмана,—аби що сказати, всміхнулась Настя.

— Те дарма. Мій батько теж за гетьмана, але я і кожен свідомий українець проти. Україна мусить стати иншою, ніж є. Такою, як ти.

— [то-б ви пішли проти батька...—не повірила навмисно Настя,

Навмисно, бо Володя, справді такий, що піде. Небоязкий він, уміє з людьми, його всі люблять XJ ями на сел—свій, гуляє часто цілі ночі; хто хоч і догадається про любов між "им> і нею, Настею, то його ніхто не зачепить, як другого-б. Попа учував хлопців пісень, співають, Настя усі їх знає. "Ми гайдамаки, всі ми однакі, всі ми ненавидим пута і ярмо"... "Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служить".. "Ой у лузі червона калина похилилася"...

— Хай бере!—забаламутило раптом Настю, і всю її мов стріпнуло. Назавтра ще звав її покатати... над вечір, у степ.

— Люди-ж побачать!—вона казала.

— Нехай бачать,—казав він,—царівна і є на те, щоб її бачили... одвідаеш,—казав,—Павла...

Думки розгортались прожогом, швидишли, тріпочучн й сплітаючись у темряві.

Про Павла Володя говорив, що:—дав твоєму братанові записку, його випустять. Але ніяково було прн Володі не то що говорити про це, слухати навіть Ніяково і чогось соромно. 1 тепер теж, Павло брат, був далекий, як чужий, і в голову не спадало спитати1 матір, шо виходила у волості. Хата Насті здавалась то чорною зовсім, мов потреб, чорною й темною, то червоною, як жар.

Проте було тихо. Напільне вікно одсвїчувало вже слабкою срібно-голубою прозір'ю, коли-б підвести голову й поглянути, там далеко, за луками здійнявсь перекинутий місяць, вищерблений і сплісиутий, МОВ пиріжок. Він ніби зачепивсь за що й повис кумедно,—повис і сам-же сміявсь із себе нечутним, застиглим сміхом, а луки од цього сміху посмирніли й стали в сумі1.

Тоді озвалась Явдоха:

— Ти, дівко, може-б на базар сходила завтра. Павло тебе кликав на щось. Казав, щоб прийшла

Явдоха проказала це, не ворухнувшись,—з несподіванки Настя мусила аж причаїтись зразу, мов прислухаючись, чи не почулось іе так і рівночасно, за цю коротку мить їй треба було раніш, ніж відповісти, вгамувать себе.

Це пощастило.

— А хіба ще не пустять його?—озвалась і прислухалась до звукін свого голосу,—!ванюшка-ж записку дав.

— Дав, то дав, та хто його зна,—рівно й не подаючи знову ознак, що we спить, сказала Явдоха.—Понесеш йому варюванки. Роботи дома однаково —нема.

— Нема!—шпарко запротестувало в Насті... але змовчала.

— Нехай; взавтра побачу. Може й піду,—вимовила.

— Та проси начальника, хай вже пускає...—ше монотонно сказала Явдоха.

Настя не схотіла більш озиватись; од матірних слів їй замулило, але і втяхомиралась. Побачила, що вікно посвітлішало, що знадвору коло нього блудить ніжне од місяця срібло. Було тільки невимовно душно... Явдоха давно вже не спала. Вона чула, як і Настя прийшла.

Не розібрати, чи то до Павла, чи так просто жаль який тримав ЇЇ думку в безсонні1; вона не ворушилась, а в голові йшло

— Мо й не випустять.—Це про Павла.

Що буде, коли не випустять, Явдоха ясно не уявляла. Але, як холодний лист, клалась на душу застиглість, набігали' десь холодні сльози.

— Діти, як лихо. Он і другого теж скоро год уже, як не чуть. З війни прийшов і на Дїн подався. Чн й живий?

І знов:

— Ох, Павле, Павле—наробив собі.

Може Явдоха почувала те, про що й думати не можна, бо сама думка тут була-б важча, ніж камінь. Не знати. Припухлі* синяки на Па ловім обличчі, що їх бачила, могли дати привід до всього. Тоді-б холодний жаль, жаль, шо ласкавого вдень слова до Павла не промовила, ма-тірнього... а повелась грубо, як з ледащом, падлом взивала, цей жаль лтг-би надовго на душу холодною плитою.

Оліяи сумирно собі поспівував під носа щось веселеньке.

Власне, Павло знав, що його чекає. Вчорашньої ночи його здорово бито—про це він матері промовчав—і тодї-ж—хіба не все рівно?—він признавсь, що вбивав хлібороба Бобка Діло було не в однім [ванюшцЦ

Цілий день вїи просидів над віконечком, і його думка, тримаючись голови, тоненькою лише, як павутина, ниточкою спроквола літала хто зна де; а очі вбирали, що бачили на волоснім дворі, бездумно.

Він ніби погас, перестав чогось чекати1, і, знаючи, куди поведуть, як це буде, де—не він перший—бачив!—не думав про кінець. Ждав тільки, що це буде завтра.

Тютюн, що передала мати, він палив цигарка за цигаркою. Тоді, в димі, йому снувалась іце невиразна якась думка про Настю. Чогось хотілося, смутно, щоб прийшла.

Глуха зненависть до Ладимира. що про нього він догадувавсь щось, ще десь жевріла в нім,—тіснила в бік, і про неї він нікому ніколи не казав; можливо тепер, позираючи на Настю з віконечка, йому знай-шиися-б якісь, бодай глухі, слова. А можливо й те: красиве сестрине лице, її звужені, де сміх, очі, ті прйТіухлості, що робили це лице без-

турботним і до всього лихого зневажливим, можливо воно-б дало Павлові, в його стані, те, чого бракувало, а було найпотрібніше. Любов і

докір!—їх тяжко розібрати, колі* дано уперту вдачу й мовчущі, до слів неохочі уста...

Але як стала ніч, північ, коли Павла привели, і він став під гіллястою яблунею, в садку, де буііно-горошкова трава й де розстрілювали, коли Зінніченко, що ввесь час у своїй ловгій шинелі й з поганом у руці іішов був попереду,, весело, ніби на реквізииію, коли він хрипко й бадьоро сказав: "можна закурить", все, думка і світ Павлові раптом, і то з страшною боязкістю, про яку раніш і думати не моглось, відмінилось.

Думка про Настю померхла сам собою і пішла десь до безмірного низу, а голову й усю істоту пойняло щось м'яке й сіре, як попіл, і страшно всього знесилило, ніби вибігала вся кров, і він почув, як побілів. Величезним тиском переломило спину і ноги скволіли, і в голові запопеліло:

— Не треба водити Ладимира... вбивати Бобка.

Шукаючи' проти цього поради, він позирнув навколо—було темно і сіро і біло. Замерехтіла чогось зациска, ніби про неї тільки й думав увесь день.

Далі життя відбувалось без Павлової участи. Воно йшло так:

Зінніченко, кидаючи цигарку, проговорив до хлопців:

— Поверніть і поставте цього героя (Павла)—я бачу, йому розкувались закльопки.

І коли зроблено, прохрипів:

— Разом!

Постріли рвонули, і в темряві, під яблунею, бризнула на горошкову траву й на гілля чераона свіжа кров

Людська кров походить від землі, того не світиться і вночі її не видно. Ще й сутіні під яблунею стояли. Але згодом, коли викинуті з набоїв патрони прочахли І протекла, мов зазирнула крізь гілля ясна від місяця, прозолоть,—місяць щойно викотивсь і перекинувсь—кров'яні бризки можна було пізнати на траві—чорніли, але легко й помилитись, бо не сама одна кров видає вночі чорною. Павло лежав ничма, щільно однією щокою припавши до землі, одна нога йому була трохи зігнута, ліву руку ВІЇЇ простяг так, щоб зручніше було тулитись до землі щокою.

Зінніченко до гайдамаків хрипів бадьоро:

— Люблю хлогшів-полтавіі.ів—молодці вмирати. Взагалі українцеві, хоч-би й на розстріл, не личить іти бабою..,

Через півтори години Зінніченко з нагайкою в руці повернув з краю села до штабу

Бицуля,—хриплим шепотом звернувся він до вартового,—розбуди когось з хлопців, хай повартує, а ти осідлай двох жеребців, поїдеш зі мною.

У великій кімнаті штабу, яка вдень правила й за волость ос І О світив прикручений каганчик, і на стіні висіла велика парусова мана повіту. Скрізь посхилялись косі тіні і, проти надвору, де над вербами переблискувала місячна синь, тут було темно й задушливо.

Поки Бицуля, подаівшжь мовчки з-над столу, сопів, стягаючи гім-настьорку, а потім вийшов, Зінніченко, як був у шинелі, не скидаючи картуза, ходив, подзвонюючи острогами, по кімнаті й вряди-годи покашлював...

Скоро й поїхали. Зінніченко спереду, тримаючи ноган у руці, позаду —з карабінкою попереду сідла—Бицуля. Коні йшли риссю. Село а потім толока були німі у місячні-и сясві, що одне в цю ніч вигравало і над далеким—ліворуч—лутом, І над толоками, хоч через те, що місяць світив уломлений^ його не вистачало, щоб переробити до краю загусклу синяву ночи, і вона, виголублюючн позолочені далі, феєрично [інпросторюиала їх...

— Розбудим Володимира Івановича,—мовив, не оглядаючись Зінніченко, коли, минувши греблю, проїздили повз вітряки, за якими аразу-ж починались Вербниці. їх починала хатка, що вигнавшись без ліси й повіток, у толоку, світила фосфоричним мерехтінням стін.

Бицуля, притишивши коня, вигідніше мостивсь на сідлі іі не ОДПОВ№ нічого. В'їхали в село, що теж спало,—не чуть було навіть собак.

Перед Іванюшч ою брамою спинились. Бицуля сквапно переліз і ув дрючок,—Зінніченко не вперше візитував Володю вночі і мав на таке самоправство лозвіл. Увели коней у двір, і Зінніченко, давши повід Бицулі, сам пройшов, не гаючись, через низеньку хвірточку в сад, де виходили вікна кабінету, в якім спав Володя,—щоб не цокати в двері й не будити неп т ібних", за Зінніченковим висловом, людей Тут він ухопивсь за надвірну лутку і підвівсь на фундамент.

Але і в вікно видно було, що в кабінеті порожньо; також на стриманий стукіт і потім на голос ніхто не озвавсь....

— Почекаєм,—сказав, повернувшись у двір, Зінніченко до Бицулі, проводи коней.

Сам запалив цигарку і, щоб не видштись на просторім дворі, одійшов аж до клуні, дивлючись на леваду внизу. Брови йому були похмуро зсунуті й він хрипко, невдоволено мов, одкашлював...

Володя з'явивсь коло клуні несподівано, ідучи просто до коней, і Зінніченко, зачувши м'які кроки й обернувшись, мусів гукнути. —■ Володимире Івановичу!

Смугляве лице Володине синіло прн місяці; на оклик, він спокійно пішов назустріч Зіннічеикові І, чемно посміхаючись, міцно потис йому РУКУ-

—— Дуже радий,—проговорив,—а я гадав, загледівши коней, чорт приніс доиішів. Що гарного?

Був без картуза, і сизаеість зачісаного набік волосся та смуглявість обличчя тепер ніби затушковували вираз очей,

—■ Шкода, що не завітали раніш,—з тою-ж усмішкою продовжував. —Мали-б приємність познайомитись з моїми хлопцями. На вибір молодці. Не вам кажучи, зразу вертаюсь з "підпільного" зібрання. Можете боятись!—одноголосно визнали конечність повалити дегенеративну владу І навіть термін—-на осінь намітили. Ви нічого не маєте проти, яко "підпора" ладу?

Але Зінніченко стояв рівно, як на рапорті, шинелю щільно застібнуто й стягнуто поясом; виждавши павзу, він проговорив серйозно:

— Володимире Івановичу, сьогодні одна принесла од вас записку...

— Яку?—перебив Володя.—А, да, відносно Павла. Я писав. А що, випустили? Признатись, я мав на меті завтра вранці сам добратись до вас Мене це діло трохи обходить, і взагалі, смішно й непрактично тримати активний український елемент.

— Котра зразу година?—лрохринїв Зінніченко. Володя, з посмішкою, одсунувши рукав, позирнув.

— ПІв на другу-—одтювів і затримав очі на срібнім годинничкові, що п своїх зернятках одбив кволі, синюваті іскорки місячного сяйва.

— Так вже дві години, як Павло розстріляний...—хмуро заявив Зінніченко, зважившись несміло зиркнути з-під суворо зведених брів на Володю—той дививсь на годинничка, і усмішка нічим не відмінилась— і я приїхав вас сповістити.

— Все?—звузивши очі, підвів лице Володя.

— Все.

— Продовжуйте ваші жарти.

— Це не жарт,—стиха, як відходючи, сказав Зінніченко.

Володя просто глянув Зіннічеикові в вічі. Усмішка спливла, кутики губів загострились, ніби болісно.

— Тоді це кепські жарти—вимовив поволі', складаючи на грудях руки.—Це скандал. Би псуєте справу.

Зінніченко не міняв пози, стоючи, як на рапорті, потім запалив цигарку.

— Принаймні, на яких підставах?—і тремтяча нотка почулась Володі

В ІСІЛОСІ.

— Треба було,—прокашлюючись од диму, прохрипів Зікніченко—Ьобко,—ви знаєте. Павло, як відомо, брав участь в його катуванні, він сам признавсь на допитах. Родичі Бобкові ввесь час напосідали на старосту, і той телефонограмою дав розпорядження "і є якім разі не

випускати Павла. Це ще не вся біда. А от Павло—чистий бандит, і я мав їй увазі вас особисто—Зінніченко знов закашляв і, замість говорити далі, добув з-за борта шинелі конверт і подав Володі.

— Почитайте. Випадково захоплений в піджаці його лист. Я пере-[.онаься.

— Даремно,—приймаючи листа, перебив з Іронією Володя,—'даремно в" поспішили'. Треба було-б почекати і порадитись зі мною. Я-б навчив цього ідіота старосту. Тепер, звичайно, не поправиш.

— Нічого, Володимире Івановичу—несподівано бадьоро захрипів Зінніченко, мов одбувши тяжкий обов'язок, і так, ніби переходив до ішшої, веселішої теми.—Без одного жида, кажуть, ярмарок буде а ь нас хахлів хоч море гати. Давай, хлопче, коні,—гукнув потім до Бицулї.

Пройшовши до хати, Володя не помітив різниці, що була між сріблявою надвірньою синявою і затіненою темінню в кухні. В їдальні біля иінєкафельної грубки став, заклавши за спину руку, і не вмів добрати паніть думкн.

Долі клались мружні голубуваті паралелограми од вікон, на поличці, що на стіні, світилась половина Наполеонового бюсту. На протилежній і тіні, хоч і затіненій, виразно сіріли великі и царських рямах—лор-прети Мазепи та Апостола.

— Сукини сини, паскудять справу,—майже вголос подумалось Колоді

Розбуркана його голова, не знаходячи ще конкретного напрямку для послідовної мисли в безсиллі горіла, і хвилювання, хоч на зовні й не передаючись, спричинювало нехороше внутрішнє замішання й розгубленість. Перш за все хотілось плювати Перш за все було ясно, що його іаємовідносинам з селом завдано різкої і грубої—можливо непоправної рани. Чого?—невідомо.

Руки машинально стали розстібати шпоньки. і стояла в голові в іронічнім освітленні Настя. Наївна, сьогодні вона вперше промахнулась у своїй стриманості, з опалу давши згоду поїхати з ним завтра на мо-т циклі; і тепер на цю згадку усмішка клалась на вуста.

А йдучи левадою, ще за чверть години в н так в спокійнім захваті думав про Настю: татарський водограй. Гарна, як татарський водограй при місяці. От і маєш...

— Чортові мерзотники!..

Поклавши потім шпоньки на поличку, Володя черкнув сірником І за-- світив свічку на столі. Поруч, під серветкою стояла наготована йому ве-. черя.

Одгорнувши серветку і присуваючи чашку з молоком, Володя витяг, з кешем! листа, що дав Зінніченко, і, розірвавши конверта, розклав перед собою.

— Ясно, конверт—це вже ЗіннІченкова юигадка; а в конверті два листочки. Один—його вранішня записка.

— Так і треба—подумав з усмішкою—подібні речі не мусять бути в гетьманських архівах.

Другий листок із звичайного селянського зшитка, в косу лінійку,, просмальцьований і ввесь укритий дрібними кривульками, писаними олів-. цем, що місцями потерлись.

—■ Писмо од Павла Оліяновича на волю спервым долгом моего письма передаю вам дорогий товарищи усем низкий поклон од лица досирой земли нщо кланяюся Гаврьцлу Яковичу...

Далі через усю сторінку ЙШЛИ ПОКЛОНИ ДО СІЛЬСЬКИХ хлопців.

Хлопчина, затримавши якось уламок олівця, розважав себе, очевидно, у "каталашці" тим, що писав невідомо до кого листа, на папірці, який дістав, мабуть, разом з салом.

Потім, уявляв Володя—сховавши його десь в піджак, забувся.

П'ючи "евеликими ковтками молоко, Володя читав далі.

— Я до которого часу слава богу жыв и здоров чево и вам желаю от Господа Бога всякого здравия и благополучия в днлах рук ваших нщо кланяюся родной моей матери Евдокии Грыгоровни и отцу Оліяну Пытровычу ищо кланяюся сыстрн Насти бл. . . . а как буду на воли убю Ладымыра гада и баржуя штоб. . . .

Володя читав далі:

... и не воняв на сели и буду убывать усех хлиборобон собствыныкив который за гетьмана Павлыка Скоропацького. Стем и досвидаыия Павло Ол. Кут, Жду ответа как соловей лета—було приписано в кінці. Невідомо, о^д кого він ждав "ответа".

Підвівшись І наливши другу чашку і потім сівши, Володя знову спинив очі на тому місці, де говорилось про нього. Так тривало довше за хвилину.

Потім він одвів їх, і вонн були тепер звужені, татарські, а ніздрі роздимались, у звужених очах засвітились чераонуваті вогники.

Справді, полум'я свічки горіло червоним і несміло сповнювало усю кімнату теж червонуватим, ніби злегка покривавленим світлом.

І і оді, задивляючись спершу на полум'я свічки, потім, через нього, на б)фетну шафу, поступово Володя бачив:

Буфетна шафа ніби розійшлась надвоє, на верх і шз, і між верхньою і спідньою частинами з'явилось порожнє поле. Просторе, рівне й порожнє. Ні світ, ні темрява. Певніш, темрява. А на полі кров... небагато, олна тільки калюжа густої, червоної крови. Невідомо, чия вона ця кров, Павлова, чи його власна, Володина, але безмежно тяжко хоч-би крок поступити вперед, через калюжу, ноги обважніли, иа них величезний іягар_ і зле, що навкруги—нікого. Він сам, а то нікого й нічого, ніде не написано навіть: Україна.

Поволі синювата усмішка загострила кутикн вуст, розріз очей став іостріший, а кров од обличчя одлила: перевівши очі на посуд на столі, Володя, хоч і схолоднілою і менш певною рукою, присунув другу чашку і випив уже спокійно. Апетиту, правда, не було.

Про свою записку подумав: порвати.

Дмитро Борзяк.